

יוליוס ולהאוזן

חיבורם של התורה ונביאים ראשונים

מהדורה שלישית, ברלין 1899

books.knowledge.org.il

יוליוס ולהאוזן

חיבורם של התורה ונביאים ראשונים

Die Composition des Hexateuchs und der historischen Bücher des Alten Testaments

מהדורה שלישית, ברלין 1899

books.knowledge.org.il

חיבורם של התורה ונביאים ראשונים

Die Composition des Hexateuchs und der historischen Bücher des Alten Testaments

מהדורה ראשונה: ברלין, 1885. התרגום נעשה לפי המהדורה השלישית, ברלין 1899.
המקור הוא נחלת הכלל.

תרגום מגרמנית לעברית: textify.co.il

הוצאה לאור, עריכה ועיצוב: books.knowledge.org.il

מהדורה דיגיטלית ראשונה · 2026

כל הזכויות על התרגום, על העריכה ועל העיצוב שמורות.

תוכן העניינים

6	הערת המתרגם
8	הקדמת המחבר
9	חיבורו של ההקסטאוך
10	א. ספר בראשית
11	ראשית תולדות האנושות. בראשית א-יא אברהם ויצחק. בראשית יב-כו יעקב ועשו. בראשית כז-לו יוסף ואחיו. בראשית לז-נ ב. הסיפור ביתר ספרי ההקסטאוך ישראל במצרים. שמות א-יא היציאה וההגעה לסיני. שמות יב-יח החקיקה והשהייה בסיני. שמות יט – במדבר י המסע מסיני אל עבר הירדן המזרחי. במדבר י-כא ישראל בארץ שבין ארנון ליבוק. במדבר כב – דברים לד כיבוש כנען וחלוקתה בידי יהושע. ספר יהושע א-כד ג. גופי החקיקה הגדולים שבחומש: מבנם הפנימי וזיקתם אל הסיפור כינון עבודת הכוהנים באוהל מועד. שמות כה – ויקרא טז קובץ החוקים ויקרא יז-כו המחנה והלוויים. החקיקה בערבות מואב. במדבר א-י, טו-יט, כו-לו ספר החוק. דברים א-לא
	חיבורם של הספרים ההיסטוריים
	ספר שופטים
	ספר רות
	ספר שמואל
	ספר מלכים

תוספות

בראשית ב-ד

בראשית ו 1-4

בראשית י 8-12

בראשית יד

בראשית לד

בראשית לה

בראשית מט

שמות טז

שמות יט-לד

לספר ויקרא

במדבר יג, יד

במדבר טז

כיבוש ממלכת האמורי (במדבר כא)

במדבר כב-כד

במדבר לב. יהושע כ. כב

דברים יב-כו

שופטים יז-יח

שמואל א ד 16 ואילך. שמואל ב יא 11. כ 8. מלכים ב יא 18 ואילך

הערת המתרגם

הספר שלפנינו הוא אחד מחיבורי היסוד של חקר המקרא המודרני. ולהאוזן פרסם את עיקרו תחילה כסדרת מאמרים בכתב העת *Jahrbücher für Deutsche Theologie* בשנים 1876–1877 ובמהדורה הרביעית של "המבוא" של בלק (1878), וכינס אותם לספר בשנת 1885. המהדורה השלישית, שלפיה נעשה התרגום הזה, הופיעה בברלין בשנת 1899, והיא מרחיבה את הספר בשני דברים: חלק שלם על חיבורם של הספרים ההיסטוריים (שופטים, רות, שמואל ומלכים), ונספח תוספות נרחב הערוך לפי מראי מקום.

כמה הערות על ההכרעות שבתרגום:

המונח הקסטאוך ושם הספר בעברית. Hexateuch, "ששת הספרים", הוא שמם של ששת הספרים מבראשית עד יהושע כיחידה ספרותית אחת, להבדיל מ-Pentateuch, "חמשת הספרים", היא התורה לבדה. עצם השימוש במונח הוא טענה ולא נוחות: שספר יהושע נמשך מאותם מקורות עצמם שמהם נמשכת התורה, ואין לנתקו ממנה. המונח נשמר בגוף התרגום כמות שהוא, שכן הוא מונח מקצועי שאין לו תחליף. בשם הספר, לעומת זאת, הועדף ניסוח עברי: ההקסטאוך והספרים ההיסטוריים הם, יחד, התורה ונביאים ראשונים; ו"הברית הישנה" שבשם המקורי היא התנ"ך, שאין צורך לציין, שהרי התורה ונביאים ראשונים ממילא בתוכו.

סימני המקורות. ולהאוזן משתמש בסימנים משלו, ואלה אינם זהים למקובל היום. את מה שמכונה היום "המקור הכוהני" (P) הוא מסמן באות Q, קיצור של Vierbundesbuch, "ספר ארבע הבריתות". J הוא היהוויסט, E האלוהיסט, JE החיבור המשולב שלהם (ומי שחיברם מכונה "היהוביסט"), D ספר דברים, ו-R העורך. שמרתי על סימני המקוריים ולא המרתי אותם לסימנים המקובלים היום, כדי לא לטשטש את עמדתו ההיסטורית. כמו כן נמנעתי ממונחים שלא היו קיימים בזמנו, כגון "השערת התעודות".

החלוקה לפרקים ולפסוקים. ולהאוזן מונה פרקים ופסוקים לפי החלוקה שבתנ"ך העברי (נוסח המסורה), ולא לפי החלוקה הנוצרית. הדבר נבדק ואומת בגוף הספר: כשהוא מונה את מכת הצפרדעים כ"שמות ז 29–25, ח 4–10", זו ספירה שאינה אפשרית כלל בחלוקה הנוצרית. לפיכך כל מראי המקום שבתרגום הם מספריו שלו, בלא שינוי; שונה רק הסימון, שבו מספר הפרק ניתן באות עברית ומספר הפסוק בספרות, כמקובל בכתיבה עברית: למשל, "בר' י 8–12".

שגיאות דפוס. במהדורה השלישית יש מקומות ספורים שבהם מודפס מראה מקום שאינו אפשרי מבחינה פנימית. בכל מקום כזה הובא המספר כפי שהוא מודפס, ונוספה הערת מתרגם קצרה. במקומות שבהם המספר מעורר תמיהה אך אפשרי כשלעצמו, הובא כמודפס בלא הערה.

ציטוטי המקרא והמילים העבריות. המילים העבריות שוולאהאוזן משבץ בגוף דבריו הועתקו מן הדפוס ככתבן, על כתיבן החסר ועל קיצוריהן. במקומות שבהם הוא מצטט את לשון הכתוב

בתרגום גרמני או לטיני (בלטינית הוא נוהג להביא לא אחת את לשון הוולגטה), זוהה הפסוק לפי תוכנו והובא נוסחו העברי; ואילו במקומות שבהם הציטוט הוא תרגומו הביקורתי שלו, השונה מנוסח המסורה, תורגמה לשונו שלו. מילים עבריות שוולהאוזן כותב בתעתיק לטיני הובאו באותיות עבריות.

מספור העמודים. מספרי העמודים של הפרסום המקורי בכתב העת, שוולהאוזן ציין בשולי הדף, הושמטו, וכן הכותרות הרצות.

הקדמת המחבר

אני מאסף כאן את המחקרים שפרסמתי לראשונה בשנים 1876/77 ב-*Jahrbücher für Deutsche Theologie* XXI 392–450, 531–602, XXII 407–479, ובשנת 1878 במהדורה הרביעית של ה-*Einleitung* של בלק, 181–267. כדי שלא ייעשה בלתי מובן הדיון שנקשר בהם, אני מדפיס אותם כלשונם, בציון מספרי העמודים של מקומות הפרסום המקוריים. אין בכך אפוא כדי לומר שאיני מוצא בהם דבר לשנות. תוספות מאוחרות הפניתי אל נספח.

חיבורו של ההקסטאון

הנושא אינו זקוק להקדמה; עלי רק לתת את הדין על סימון המקורות שנקטתי. לא הלכתי אחרי דילמן, שכן משהוא מסמן את מה שמכונה כתב היסוד (האלוהיסט הקדום, ספר המקורות) ב-A, את האלוהיסט (מה שמכונה E המאוחר) ב-B ואת היהויסט ב-C, כלול בכך פסק דין מכללא על סדר קדימותם של המקורות, והוא מונע מן הסימון הזה מלכתחילה מלהיעשות מקובל על הכול. וכשם שדילמן עצמו לא הסתפק בסימניו של קודמו שולץ אלא הפך את ה-B שלו ל-C ואת ה-C ל-B, כך ירצה אחר להפוך את ה-C של דילמן ל-A ואת ה-A ל-C; העיקרון הזה אינו מעשי אפוא, והוא גורם מבוכה. לכתב היסוד בחרתי אפוא את הסימן Q, קיצור של Vierbundesbuch – ספר ארבע הבריתות (*quatuor*) – שם שאני מציע כמתאים לו ביותר. את החומר האחר, שהעורך האחרון (R) איחד עמו, סימנתי בכללותו (= ספר ההיסטוריה היהוביסטי) JE, ובתוכו הבחנתי בין היהויסט ובין האלוהיסט כ-J ו-E. יחסי אל קודמי יתברר מן המחקר עצמו; כאן אעיר רק שחקירותי, שערכתי לספר בראשית בחורף 1872/73 ולשאר החומש בחורף 1874/75, כבר היו גמורות ומונחות לפני בשעה שהופיעו והגיעו לידי חיבורו המדוקדק של קיזור על ספר קדמוניות ישראל שלפני הגלות ופירושו המשובח של דילמן לבראשית.

א. ספר בראשית

ראשית תולדות האנושות. בראשית א-יא

את המקור Q מפרישים כולם באופן הזה: א) תולדות השמים והארץ א 1 – ב 4. ב) תולדות אדם פרק ה (למעט פס' 29). ג) תולדות נח ו 9–22; ז 11 – ח 5 (למעט ז 12, 16ג, 17, 22 ואילך, ח 22); ח 13–19; ט 1–17; ט 28 ואילך. ד) תולדות בני נח פרק י (עם יוצאים מן הכלל בעלי משקל), תולדות שם יא 10–26 ותולדות תרח יא 17–32 (למעט פס' 29).¹ זהו רצף שלם, ברור וסגור, שנשמר על כותרות המקטעים הבודדים שבו.

מה שנותר (JE) – ומאז הופפלד מותר לראות זאת כמוסכם – אינו אוסף של סיפורים בודדים ותוספות שנשתלו כהשלמה ברצף של Q ורק בדרך זו קיבלו אחיזה, אלא חוט סיפורי אחר ועצמאי, שיד שלישית שזרה אותו יחד עם Q. אלא שהחוט הזה, מצד אחד, לא הונח בידי R בשלמותו כפי שהונח Q, ומצד אחר אף הוא כשלעצמו אינו חלק ופשוט כמו Q, אלא מורכב יותר.

1. פעולתו של העורך מתבטאת בראש ובראשונה בשזירה מיומנת של המקורות זה בתוך זה, ובתוך כך הוא משאיר את תוכנם מקוצר כמה שפחות, ואת לשון הכתוב ואת סדר הסיפור בלא שינוי ככל האפשר. אך לא תמיד הוא יכול לנהוג כך בלי התערבות משלו. לעיתים הוא מוסיף תוספות, למשל כדי לסלק סתירה או לכסות על סדק, כגון בר' ז 6–9. פעם אחרת הוא מעתיק דבר ממקומו במקור האחד כדי להתאימו לרצף של האחר, כגון ז 16ג: "ויסגר יהוה בעדו", שב-JE עמד במקומו בערך אחרי ז 7, אך בשל השזירה עם Q לא היה אפשר להביאו לפני פס' 13 ואילך. ולבסוף – וזה העיקר – ערך R גם קיצורים והשמטות מכל מין. וכשם שהתערבויותיו בבראשית א-יא נעשות בדרך כלל על חשבון Q – JE מונח ביסוד ו-JE מותאם לו – כך גם ההשמטות נוגעות ברובן למקור הזה.

ראשי פרקיו של הסיפור באים בבראשית א-יא ב-JE זה אחר זה בדיוק כמו ב-Q: שלוש תקופות שמתווכות ביניהן שתי תקופות מעבר. כלומר: א) ראשית תולדות העולם, ב) מאדם עד נח, ג) המבול, ד) מנח עד אברהם, ואליהן מצטרפת כתקופה שלישית – שכבר חורגת מעבר לפרקים א-יא – קריאתו של אברהם. החלק הראשון נמסר מ-JE במלוא היקפו, ב 24 – ג 24; אך כבר בשני חסר כיום המעבר אל נח, שהרי גם ב-JE הוא גיבור המבול כמו ב-Q. לצד השושלת ד 16–22, המסתיימת בלמך ובשלושת בניו, מוכרחה הייתה לעמוד ב-JE שושלת אחרת, שהוליכה מאדם אל נח ואל שלושת בניו, ושנדחקה מפני פרק ה (מתוך Q). סופה נשמר לנו ב-ה 29, משובץ בתוך Q, וראשיתה אולי בפסוקים ד 25 ואילך, המיוחסים כיום ל-R; אך אף שהם יוצאים מתפיסה ומלשון אחרות מאשר ד 16–24, יכולים הם בהחלט להשתייך ל-JE. מכך ש-R היה נאלץ להוסיף שיבוץ דומה כדי ליצור מעבר מ-ד 24 אל ה 1 אין נובע שלא מצא כבר לפניו את ד 25 ואילך; הוא

1. [הערת המתרגם: כך מודפס; נראה שצריך להיות יא 27–32.]

לא היה חורג מן ההכרחי, ולא היה מוסיף את האטימולוגיה ואת אותו "אז הוחל לקרא בשם יהוה" התמוה.

גם בחלק השלישי ספג רצף JE אבדות ניכרות. שני המקטעים מ-JE הבאים זה אחר זה, ו-1 ו-8 – 5-1, אינם מתחברים; באמצע הושמטו הבשורה על משפט הפורענות המתקרב שנמסרה לנח – וממנה ניכרת עוד רק ההתחלה ב-1 ו-8 – ובניית התיבה; ומוכן שכך אירע משום שבינתיים כבר נמסרו שני אלה מתוך Q, ו-9-22. אחרי ז 5-1 נתקלים שוב במקטע מוצק מ-JE רק ב-ח 6-12; בין לבין אמנם פוזרים פה ושם שברים ממנו, אך קשה לשחזר מהם את השלם:

"ויעש נח ככל אשר צוהו יהוה (ז 5), ויבא נח ובניו ואשתו ונשי בניו אתו אל התבה מפני מי המבול (פס' 7), ויסגר יהוה בעדו (פס' 16ג). ויהי לשבעת הימים ומי המבול היו על הארץ (פס' 10), ויהי הגשם על הארץ ארבעים יום וארבעים לילה (פס' 12), ויהי המבול ארבעים יום על הארץ, וירבו המים וישאו את התבה ותרם מעל הארץ (פס' 17). כל אשר נשמת רוח חיים באפיו, מכל אשר בחרבה, מתו (פס' 22). וימח את כל היקום אשר על פני האדמה, מאדם עד בהמה עד רמש ועד עוף השמים, וימחו מן הארץ, וישאר אך נח ואשר אתו בתבה (פס' 23). ויהי מקץ ארבעים יום (ח 6א) ויכלא הגשם מן השמים (פס' 2ב), ויפתח נח וכולי (פס' 6 ואילך)."²

זה מספיק אמנם מבחינת התוכן, אך לא מבחינת הצורה; למשל, למשפט ז 23 אין נושא. בין ח 6-12 ובין המקטע היהוביסטי הבא, ח 20-22, חסרה בכל מקרה הידיעה על היציאה מן התיבה, הנמסרת מתוך Q. הרצף כופה עלינו להניח את כל הפערים האלה. אך יש גם קווים אפיזודיים שיכולים להיעדר בלי לפגוע ברצף, וגם השמטות של ידיעות מעין אלו מ-JE ודאי אירעו במקרים של התנגשות עם Q; אלא שאין להוכיחן. סביר למשל שלא רק ב-Q אלא גם ב-JE – חיבור שהוא מדויק הרבה יותר בענייני מקומות – צוין המקום שבו נחה התיבה.

לחלק הרביעי של Q, תולדות בני נח, מקביל ב-JE תחילה המקטע ט 18-27, שמוכרח היה לבוא לפני ט 28 ואילך – שהרי נח עדיין חי כאן – ולפיכך להיכלל תחת הכותרת "תולדות נח". ואולם, כמו ב-Q, כך גם ב-JE הייתה במקום הזה טבלת עמים, ומתוכה נשתמרו בפרק י לא רק י 8-12 אלא עוד כמה שברים אחרים. יהיה עלי להוכיח זאת ביתר פירוט.

זוהי הסכימה הבולטת מאוד ש-Q מסדיר לפיה את החומר האתנולוגי שבפרק י:

ואלה תולדות בני נח, שם, חם ויפת . . . פס' 1.

א. בני יפת: . . . פס' 2 ואילך. אלה בני יפת,³ מאלה נפרדו איי הגוים בארצתם, איש ללשנו, למשפחתם, בגויהם. פס' 5.

ב. בני חם: . . . פס' 6 ואילך. אלה בני חם, למשפחתם, ללשנתם, בארצתם, בגויהם. פס' 20.

2. יש לייחס מכאן דברים שונים עדיין לעורך, ובייחוד בפס' 7, 10ב, 12א, וכן חלקים מפס' 23; השווה ו 7.

3. את המילים האלה יש לשחזר בראש פס' 5, הן לפי הדמיון שבסכימה והן כדי למנוע את אי-ההבנה, כאילו מדובר כאן רק בבני יון שנמנו לאחרונה.

ג. בני שם: . . . פס' 22 ואילך. אלה בני שם, למשפחתם, ללשנתם, בארצתם, לגויהם. פס' 31.

אלה משפחת בני נח לתולדתם בגויהם, ומאלה נפרדו הגוים בארץ אחר המבול. פס' 32.

לא כל מה שכלול כיום בפרק י מתאים לסכימה הזאת של Q, גם אם נניח בצד את י 8-12. אם משווים את השאר, מתברר שפס' 22 מכוון לפתוח את המדור השלישי ב-Q, ואינו סובל את פס' 21 לפניו. פס' 21 ופס' 22 הם דווקא שתי מקבילות המוציאות זו את זו, ושתיהן ראשי המקטע הבא; אין להעמידן זו אחרי זו אלא רק זו לצד זו.

בפס' 21 עבר הוא החשוב שבבני שם עד כדי כך שהוא שווה-ערך לשם עצמו, ויחסו אליו דומה ליחסו של מכיר אל מנשה. לעומת זאת בפס' 22-23 לא זו בלבד שעבר אינו בולט מבין שאר בני שם, אלא שאינו נמנה עמהם כלל; לפי יא 14 (Q) הוא רק נינו.

התבוננות זו מוליכה הלאה לחבר את פס' 21 במישרין עם פס' 25 ואילך, שם – בדיוק כמו כאן – אין שם אלא כלל בני עבר: "ולשם ילד גם הוא, אבי כל בני עבר, אחי יפת הגדול . . . ולעבר ילד שני בנים, שם האחד פלג . . . ושם אחיו יקטן . . .". (פס' 21, 25-30). לפי Q אין לעבר כאן ולא כלום; הוא אינו שייך לשושלת הגויים (פס' 5, 32) אלא כחוליית ביניים בשושלת ישראל. ל-Q שייכים רק פס' 22, 23; ואילו פס' 24 הוא תפר של R (שנלקח מבחינת החומר מתוך יא 14), והוא מצדו מוכיח שוב את עובדת קיומם של שני טלאים שונים.

עכשיו יכול אני להסתמך גם על הסתירה שבה עומדים י 25-30 בלי ספק אל פס' 7 (= Q): כאן נגזרים שבטי ערב הדרומית מכוש, ושם מעבר. ועוד אני מסתמך על ההבדל שבלשון. הביטויים "לשם ילד", "לעבר ילד" מחברים את פס' 21 ו-25 זה לזה באותה מידה שהם מפרידים אותם מ-Q, מקור שלעולם אינו משתמש בביטויים אלה אלא תמיד ב"ובני", פס' 2, 3, 6, 7, 20, 22, 23. כיוצא בזה, את "ילד" (פס' 26) אפשר אמנם לייחס ל-R, המכיר את מושגיהם ואת ביטוייהם של שני המקורות ומחברם, אך Q משתמש לשם כך בעקביות ב"הוליד". מכל הצדדים מתאשרת המסקנה: ברשימת בני שם י 22, 23; Q = 21, 25-30; JE = 24; R = 24.

לא אחרת הוא הדבר בבני חם, פס' 6-20. רק פס' 6, 7, 20 שייכים ל-Q, ואילו פס' 8-19 ל-JE. לגבי פס' 8-12 מודים בכך בדרך כלל – אבל באיזה הקשר עמד המקטע הזה? לקשרו עם יא 9-1 אי אפשר. אדרבה, י 13-19 הם ההמשך הצורני של י 8-12; השווה "וכוש ילד" פס' 8, "ומצרים ילד" פס' 13, "וכנען ילד" פס' 15, לעומת "ובני" פס' 6, 7, 20 (Q). ראויה לתשומת לב גם המקבילה שבין סיום פס' 19 ובין פס' 30, וכן הביטוי "נפצו" פס' 18 (לעומת "נפרד" י 5, 32) ו"באכה" פס' 19. – רק המקטע הראשון, י 2-4, נשתמר מ-Q בלבד. אך שיפת לא נעדר גם ב-JE מתברר מפס' 21 ובייחוד מ-ט 18 ואילך. שהרי הפסוקים האלה, שאינם מתאימים לרצף של Q ונבדלים ממנו בלשונם (השווה ט 19 עם י 5, 32), אין להבינם אלא כראשיתה של טבלת העמים היהוביסטית;⁴ ייתכן שאליהם נסמך חלקו השני של י 1; השווה י 21, 25.

4. על יחסם של ט 20-27 אל ט 18 ואילך ראה להלן.

יוצא אפוא שבפרק י מונחת לפנינו מקבילה מ-Q ומ-JE. נשתמר בשלמותו בסכימה ומן הסתם גם בתוכן: פס' 1-5, 6, 7, 20, 22, 23, 31, 32. לשם נראה שגם JE נשתמר בשלמותו, פס' 21, 25-30, עם נוסחת פתיחה ונוסחת סיום בפס' 21, 30; אצל חם חסרה הפתיחה, שמן הסתם הייתה דומה לפס' 21, שהרי הסיום פס' 19 מקביל לפס' 30; ויפת נשמט כליל. העורך לא רק גזם אלא גם הוסיף. את פס' 24 כבר הכרנו כתפר מידו; אולי גם המילים שבפס' 14, "אשר יצאו משם פלשתים", חוזרות אליו, אם אין הן – לפי מקומן – סתם הערת גיליון. אפשר היה ש-R הוסיף בפס' 18-16 את השם הזה או האחר כדי להשלים את מספר השמות לשבעים – אילו רק הייתה ודאית העובדה שנמנים כאן שבעים עמים.

שושלת הגויים שבבראשית י זקוקה כהשלמה הכרחית לשושלת בני אברהם שבבראשית יא. ב-יב 1 מניח JE שידוע מיהו אברהם ומהיכן מוצאו, ולפיכך מוכרח היה ליצור קשר בינו ובין עבר; במילים אחרות – אנלוגיה ל-יא 10 ואילך הכרחית גם ל-JE. עקבה חיובית לכך שאנלוגיה כזאת אכן הייתה קיימת נמצאת ב-י 25: לעבר שני בנים, פלג ויקטן. פלג הוא החשוב יותר; ואם ב-י 26-30 נדון רק יקטן, אין זה מוסבר אלא בכך שפלג נשמר להמשך הקו הראשי (אל אברהם). ואם רוצים להעלות השערות על תוכנה של השושלת היהוביסטית, בכל מקרה ודאי שהיא עברה משם אל עבר ואל פלג ולא היו בה שתי החוליות ארפכשד ושלח. נראה שהיא הייתה בת שבע חוליות; במקרה כזה יש למחוק את נחור הסב, שאינו ידוע ל-JE. שריד מן הידיעות היהוביסטיות על מוצאו של אברהם הוא מן הסתם יא 29.⁵

2. הרצף המתקבל ל-JE בדרך זו הוא אמנם רצף שאין בו פערים והוא שלם, אך אין הוא ישר ופשוט. JE אינו, כמו Q, יצירה של תפיסה אחידה, אלא עבר יותר משלב אחד ויותר מיד אחת בטרם קיבל את צורתו הנוכחית. כשלעצמם אין מרכיבים הטרוגניים שוללים את אחדותו ואת מקוריותו של רצף כתוב; ייתכן שכבר הרישום הראשון של המסורת שבעל פה צירף יחד דברים שלא היה ביניהם שום קשר פנימי. המסורת שבפי העם מכירה רק סיפורים בודדים, שצמחו מן הסתם מאותו מעגל מושגים אך אינם מסודרים לפי תוכניתו של שלם; רק מי שמעלה את הסיפורים הבודדים על הכתב מכניס לתוכם גם תוכנית ורצף – ואז אפשר להעלות על הדעת שלא כל המקטעים הבודדים מתיישבים גם מבפנים עם הסדר שהוכנסו לתוכו. אלא שההסבר הזה אינו מספיק לדיסהרמוניות הפנימיות שבסיפורו של JE: הן נוגעות ברובן כבר לרצפים, לא לסיפורים בודדים.

בייחוד אפשר להכיר ולהפריש ב-JE שכבה שאינה יודעת דבר על המבול ועל נח. לכאן שייכים בכל אופן בראשית ב-ג; ד 16-24; יא 9-1, ואולי עוד מעט דברים אחרים. אנסה תחילה להראות שבראשית ב-ד היו קיימים במקורם בלי ד 16-1א וכלי ד 26 ואילך ו-ה 29.

5. לכך מוליכה הלשון "בת הרהן אבי מלכה ואבי יסכה"; השווה י 21; כב 21. מלכה חשובה ל-JE ואינה נזכרת ב-Q לעולם. גם יסכה אינה מופיעה ב-Q בכל אופן, בעוד שעל JE אי אפשר לומר כן, שהרי מרכיביו המקוריים לא נמסרו לנו בשום פנים בשלמותם. ב-Q בא במקור אחרי יא 28 פס' 31 ואילך; פס' 30 עמד לפני טו 3.

בעוד שב-ד 15-1 היה קין עובד אדמה, ואילו עתה – כשם שאדם גורש מן הגן אל האדמה, כך הוא מגורש הלאה מן האדמה אל המדבר ("ארור מן האדמה" פס' 11, שלמרות פס' 18 רק מעטים הבינוהו כל צורכו) – ושם הוא מנהל חיי נוודות פראיים, הרי בפס' 16 ואילך הוא היה ונשאר מה שלפי הנאמר קודם היה עליו לחדול מלהיות: הוא נעשה בונה הערים הראשון ואבי התרבות היושבת. הסתירה יסודית ונוגעת לכל התפיסה: פס' 16 ואילך אינם מניחים כלל את פס' 15-1. ולהפך, פס' 15-1 תלויים בכל נקודותיהם בפס' 16 ואילך, והם נטוים מן המוטיבים הנתונים שם, ובייחוד משירת למך על נקמת הדם. קין הופיע שם כרוצח ידוע לשמצה – ובמי יכול היה לשפוך את צימאון דמו אם לא באחיו? הבל הרועה הוא הד ליבל הרועה, אחיו של תובל-קין, ד 20. עונשו של רצח האח, פס' 11 ואילך, 14, נאחז מצד אחד בידיעה המפורשת שקין יושב בנוד, כלומר בארץ שחיים בה כ"נד", נע ונד, ומצד אחר בתפיסה הרווחת שרוצח קרוביו נעשה נודד, נרדף בידי האריגיות, ואינו בטוח בשום מקום מפני גאולת הדם – אף שאז גם הריגתו שלו נוקמת (פס' 13-15, פרשנות ברורה לפס' 24 מתוך הבנה פסיבית מוטעית של הצורה הרפלקסיבית "יקם"). הדחף היסודי של כל היצירה החדשה הזאת הוא אולי, כהשערתו של אוולד, אי-הבנה מקומית מסוימת של היסודות העתיקים. ב-ד 16 ואילך יושב קין במזרח הרחוק, באזור שהוא לישראלים זר לחלוטין, ובונה שם עיר שאף היא חורגת מאופק הידיעה הגאוגרפית של העברים. ב-ד 15-1 המדבר – והוא המושג הכללי המונח תחת שם הפרטי נוד – הוא כיום מולדתו של קין, ואילו במקור יושב הוא בארץ. כבר מן הניגוד הכללי ניכר שלפני המספר עומדים יחסי זמנו. בתוך האדמה אדם בטוח; מחוצה לה, כלומר במדבר שפורעים משוטטים בו, רשאי כל אדם להכות כל אדם למוות; רק גאולת הדם, אכזרית כשלעצמה אך מוסד אלוהי למדבר, מגינה מפני השמדה גמורה. אבל הניגוד אינו כללי כל כך: שלא במתכוון נדחת תחת המושג "אדמה" הארץ הקדושה שיהיה שוכן בה; ומכיוון שקין מגורש מן הארץ, הריהו מגורש גם מפני יהוה – דבר שאין להבינו אלא לפי שמ"א כו 19 ובר' מו 4. ואם האדמה היא ארץ ישראל, נקבע בכך גם המדבר: הוא המדבר היחיד כמעט הידוע לברית הישנה, שבדרום יהודה. שם ישב שבט נוודים עתיק, קין: אין ספק שהמספר של ד 1-15 ערבב אותו עם אבי האנושות – שלא כדעתה של המסורת הקדומה יותר.⁶

כמו אל ד 16-24, כך מתייחס ד 15-1 גם אל פרקים ב, ג: ד 15-1 אמנם קשור הרבה לפרקים ב, ג, אך פרקים ב, ג אינם קשורים כלל ל-ד 15-1. הדבר נובע קודם כול מ-ד 7 בהשוואה ל-ג 16: מחברו של ג 16 אינו יכול לצטט את דבר עצמו במשמעות אחרת לגמרי מזו שהתכוון לה; להניח כך הוא חוסר טעם. מלבד זאת, חוה נקראת בפרקים ב, ג דווקא "האשה", והיה צורך בסוגר מלאכותי כדי לחבר את הפרקים האלה עם ד 15-1, והוא השיבוץ ג 20. לפי ג 17-19 מדמים

6. התייחסו אינו מדויק לגמרי בשני קצותיו: ד 16 שייך עדיין ל-ד 15-1, ומצד אחר שימשו ב-ד 1 מרכיבים שהשתייכו במקורם ל-ד 24-16 ויש להפרישם לפי הדגם של ד 17.

7. איני טוען ששמו של השבט הנווד ושמו של אב האנושות אין להם ולא כלום זה עם זה. השמות שבבראשית ד, ה חוזרים לא אחת בשמות משפחה מאוחרים יותר: מלבד קין גם ירד וחנוך. קרובים זה לזה גם מהללאל ויהללאל, מתושלח ושותלח. ההסבר הקל ביותר יהיה אם חנוך וכולי היו שמות אלים שנשתכחו. שהרי לעיתים קרובות נושאים אנשים, עמים וערים את שם אלוהיהם. אשור היא העיר, העם והאל. וכשם שה"אשורית" שייכת ל"אשרה", כך אשור מקביל לאשר. שבט ישראלי אחר הנקרא כשם אל הוא גד. גם אדום הוא אלוהות; השווה עבד-אדום.

לעצמנו את האדם עומד נוגה ומוכה, מצפה למה שיוסיף אלוהים לעשות עמו, פס' 21-24; ובמקום זה הוא מנצל בינתיים את ההזדמנות לקרוא לאשתו חוה – דבר שבמקום הזה לא היה לו שום טעם, אלמלא הייתה זו כוונתו של מעבד להכין את המקטע ד 1-15. כלומר: פרקים ב ואילך ו-ד 16-24 היו קיימים במקורם בלי ד 1-16א; אך מקטע זה מצדו מניח את שני האחרים, ודווקא כשהם מחוברים. ד 16 ואילך הוא ההמשך העתיק לפרקים ב, ג: התרבות שהחלה בחטא הקדמון עושה כאן התקדמות נוספת.

עם ד 1-15 קשורה בדיוק גם השושלת השנייה שב-JE, זו שהוליכה מאדם אל נח ושנשתמרה כיום רק בשרידים: קין רוצח אחיו לא היה יכול להיעשות אבי אבותיו של נח ושל כל המין האנושי הנוכחי, אלא אם כן ייפגע כל רגש בריא פגיעה אנושה. ברור וממילא גם מוסכם שאין לפסוקים ד 25 ואילך ולפסוק ה 29 דבר וחצי דבר עם ד 16-24: השושלת האחרונה אינה מתכוונת להציג ענף צדדי אלא את כל הגזע, בדיוק כמו המקבילה לה ב-Q (פרק ה).

וכשם שנשבר בכך הגשר החיצוני המחבר את בראשית ד 16-24 עם סיפורו של נח ועם המבול הגדול, כך גם אין שוררת בין שני המקטעים אף לא במעט זיקה פנימית. אדרבה, ד 16-24 סותר את המסופר בפרק ו ואילך. במקום נח – שם, חם, יפת – מופיע כאן למך – יבל, יובל, תובל. ואל זה מצטרף עוד ההבדל האופייני ביותר: שם, חם, יפת מחלקים את בני האדם לפי עמים, ואילו יבל, יובל, תובל – לפי מעמדות. ובפרק ד 16 ואילך אין חולק שהכוונה לספר את הולדתה של התרבות הנוכחית, לא של זו שנעלמה ונקברה במבול. תובל-קין הוא אבי הנפחים של ימינו, לא של אלה שלפני המבול, ויובל אבי הרועים של ימינו: לכן הם גם עומדים בסוף השושלת ופותחים את התקופה השנייה, המקבילה לזו של שם, חם ויפת.

באופן היפה ביותר מתאשר מה שמצאנו מתוך יא 9-1. לסיפור הזה יש אמנם כוונה ומשמעות דומות לאלה של פרק י, אך אין הוא המשכו של הפרק הזה, ובעיקר אין לו שום קשר לפרקים ו-ט. לפי פרק י – אם ניקח בחשבון את המקטעים שייחסנו למעלה ל-JE⁸ – הגענו כבר לנקודה שבה הארץ מיושבת בעמים ובלשונות שונים מאוד; ועתה, ב-יא 1, אנו מוחזרים פתאום לזמן שבו כל הארץ הייתה שפה אחת ולשון אחת. האומנם היה זה הזמן שבו הייתה משפחת נח כל אוכלוסיית הארץ? כלומר: האם יא 9-1 חוזר לאחורי פרק י ונסמך לפרקים ו-ט? כמובן שלא. "כל הארץ" יא 1 אינם שם, חם ויפת, והמון האנשים הבונים עיר ומגדל כדי לרכז את עצמם באמצעים מלאכותיים, ואחר כך נחלקים לעמים שונים, מורכב מיותר ממשפחה אחת. לפנינו דרך ראייה אחרת לגמרי מזו שהייתה נובעת מהנחותיהם של פרקים ו-ט; המספר אינו יודע דבר על המבול, שהותיר מכל הארץ רק את משפחתו של נח. או שמא יש להעמיד את יא 1 בנקודת זמן מאוחרת כל כך אחרי המבול, עד שבינתיים צמח מן המשפחה שוב עם גדול? גם בדרך זו לא מושג חיבור אל התפיסה של נח ושלושת בניו. שהרי אם שלושת אלה מתאחדים לאחר מעשה למשפחה אחת ומתוכה נוצר עוד עם אחד, שנחצה אחר כך פתאום בכוח עליון לכמה לשונות, הרי בטלה כל

8. אבל גם אם מייחסים ל-JE רק את י 8-12, אין הדבר נראה אחרת. צריך לעצום יותר מעין אחת כדי שאפשר יהיה לראות ב-יא 9-1 המשך של י 8-12.

משמעותם של שם, חם ויפת כעיקרון החלוקה של עולם העמים. חלוקת העמים מתרחשת בבראשית ו-י בדרך שושלתית, טבעית; בבראשית יא – בדרך על-טבעית, בהתערבות ישירה של אלוהים.

המשכם של פרקים ו-י לא יוכל להיות בראשית יא 1-9; לעומת זאת בהחלט המשכם של בראשית ב-ד, ובמקרה זה – מכיוון ש-יא 1-9 עמד בכל אופן בתוך רצף גדול יותר – עם האפשרות מוכחת גם העובדה. את בראשית ב, ג מזכיר כל הרעיון השולט בחומר; והפסוקים שמבטאים את הפואנטה, יא 6 ו-22, יש להם בתוכן ובצורה חותם זהה שאין לטעות בו.⁹ עם בראשית ד 16-24 חולק יא 1-9 בראש ובראשונה את אי-הידיעה על המבול. מלבד זאת כבר צוין ששלושת בניו של למך אינם מייצגים שלושה עמים או גזעים שונים אלא שלושה מעמדות שונים, ובהכרח של אותו עם עצמו, שהרי אין עם המורכב כולו ממוזיקאים או מנפחים – וזה נותן את ההנחה המוקדמת ל-יא 1: הן עם אחד ושפה אחת לכלם. ולבסוף אני מסב את תשומת הלב למילים שב-יא 2, "בנסעם מקדם" – בנוסעם מן המזרח; שהרי אחרת אי אפשר להבין את "בנסעם מקדם". זירת ההתרחשות של פרקים ו-ט אינה בכל אופן ממזרח לבבל. עדן, לעומת זאת, נתפס במזרח הרחוק, וארץ נוד עם העיר חנוך בסמוך לו; מן המזרח הזה נוסעים בני האדם ב-יא 2 ומגיעים אל מישור בבל.

שגם בלי המבול שוררת רציפות טובה בין שלושת המקטעים, פרקים ב, ג; ד 16-24; יא 9-1 – כמעט שאין צורך להוכיח. אלה שלוש התחנות בדרך שבה פוסע המין האנושי קדימה בתרבות ואחורה ביראת אלוהים.¹⁰ לכך מקבילה התקדמות מקומית ממזרח למערב: עדן, נוד, בבל הן שלוש ארצות המוצא של האנושות האידיאלית, הקדם-היסטורית וההיסטורית-קדומה. – ייתכן שהמקטע ו 1-4, שנשתמר כיום רק כשבר מעובד מאוד, עמד בזמנו לפני יא 1-9 ובקשר עמו; וכן אפשר להעלות על הדעת שחלקים מפרק י באו במקורם אחרי יא 1-9; אך לא את זה ולא את זה אפשר להוכיח.

3. בסיפור המבול עצמו (פרקים ו-י) נראה שאפשר להבחין יד שנייה מן הראשונה. תוספת מאוחרת ב-JE היא בכל אופן הסיפור ט 20-27. אם משווים את פס' 25 ואילך עם פס' 24, הרי שלושת בני נח כאן הם שם, יפת, כנען – בסדר הזה. זהו הבדל ברור לעומת ט 18 ואילך ולעומת כל נימתו של JE. העובדה שבפס' 22 שובץ "חם אבי" ובפס' 18 "וחם הוא אבי כנען" אינה יכולה לסייע לזיהוי של כנען ושל חם; נשאר בעינו שלפי פס' 24-27 כנען הוא אחיהם של שם ויפת ובנו הצעיר של נח, ושלפי זה גם בפס' 22 ואילך מדובר בו ולא בחם. הסטייה מן התפיסה הרווחת אינה מבוססת אגב רק על שמו השונה של אחד הבנים. כפי הנראה יושבים ב-ט 20-27 שלושת בני נח כולם בארץ ישראל: כנען הוא האוכלוסייה הקדם-ישראלית; שם¹¹ – אדונה של כנען ועובד יהוה –

9. "הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע, ועתה פן ישלח ידו ולקח גם מעץ החיים ואכל וחי לעלם" ג 22. "הן עם אחד ושפה אחת לכלם, וזה החלם לעשות, ועתה לא יבצר מהם כל אשר יזמו לעשות; הבה נרדה ונבלה שם שפתם" יא 6. "האלוהות כולה קנאית" (Τὸ θεῖον πᾶν ἐστὶ φθονερόν).

10. אחרת לגמרי בבראשית ד 2-15. כאן אין החטא הולך יד ביד עם התרבות העולה, אלא קין נסוג אחורנית אל חוסר תרבות. גם הבל הרועה, הקודם ליבל, אבי הרועים, מעורר תמיהה.

11. אולי אין "בני שם" פירושו למעשה אלא המעמד השליט, בניגוד ליושבים הקדומים, הנקראים באיוב ל 8 "בני בלי שם". השווה את שמם של האריים.

הוא ישראל עצמו; ויפת, אף הוא אדון כנען והשוכן בתוך אוהלי שם, אינו יכול לציין למעשה אלא את הפלשתים – ואין בכך כמובן משום המלצה על מוצאם הפלסטי או ההודו-אירופי.

– תוספת נוספת יש כפי הנראה להכיר ב-16–18א. גבולו של הכנעני מתואר בפס' 19 כך: מציודן עד עזה, משם עד ים המלח, ומשם עד דן, עיר הגבול הידועה בצפון (במקום "לשע" יש לקרוא "לָשָׁה" או "לָשֶׁם", כפי שיש לבטא נכונה את העיצורים "לשם", צורות מקומיות של "לִיש"). והנה כל העמים שבפס' 17 ובפס' 18 נופלים מצפון מעבר לגבול הזה, ולפיכך קשה שיעמדו כאן מלכתחילה; אך פס' 17 ופס' 18 מכריעים מראש גם את דינו של פס' 16. – יסוד זר במקורו, אך מטבע שונה לגמרי, כמעין נתח שלא נתעכל, הוא ו 4–1, המצויד בסופו בגלוסות כבדות (פס' 3ב, פס' 4). לא השחיתות החוטאת של האנושות, אלא ערעור סדר העולם וגבולותיו – שאשמת השדים היא – מביאה כאן על משפט הפורענות האלוהי. עקבות נוספים של מרכיבים שאינם ממין אחד מצויים בסיפור המבול של JE, למשל העורב לצד היונה. במקורם היו אלה בכל אופן וריאציות המוציאות זו את זו של אותו סיפור עצמו, אך ייתכן שכבר ברישום הראשון של המסורת שבעל פה צורפו יחד.

התוצאה הסופית היא: ל-JE יש מאחוריו היסטוריה שהתנהלה בכמה שלבים, והוא תוצר של תהליך ספרותי ממושך. כגרעין מקורי אפשר לראות את פרקים ב, ג; ד 16–24; יא 1–9. עם אלה חובר אז סיפור המבול, פרקים ו-י, בידי מעבד שמן הסתם מצא אותו כבר בכתב, ואפשר – אם כי אין זה סביר – שבתוך רצף של יצירה היסטורית גדולה יותר. לאותו מעבד יהיה צורך לייחס גם את שיבוץם של אחדים מן המקטעים הקטנים יותר, שמעולם לא היו עצמאיים מבחינה ספרותית אלא התקיימו תמיד רק כטפילים על גזע זר – בכל אופן את ד 25 ואילך; ה 29; ד 15–1; י 16–18א. "השלמות" אחרות אין שום סיבה לייחס לו או לשלול ממנו; ייתכן שהוכנסו בזמנים אחרים ובידיים אחרות. את הפרטים אי אפשר לקבוע, אך העיקר עומד בעינו: לא רק ששולבו זה בזה רצפים גדולים, אלא שאל תוך הרצפים האלה – בין לפני איחודם, בין בשעת איחודם, בין לאחריו – נקלטו פעמים רבות מקטעים קטנים ולא עצמאיים, מקצתם ממקור מלומד ותאורטי ומקצתם ממקור עממי. שהרי המסורת שבעל פה, אף לאחר שהועלתה פעם על הכתב, לא דממה לפתע אלא הוסיפה להתפתח – מעתה בגומלין עם הכתוב – וקלטה גם חומרים חדשים לגמרי מבחוץ, שנקבעו אף הם עד מהרה בכתב.

אך יש לעמוד על כך שהכתב JE כבר היה מאחורי התהליך הספרותי שממנו יצא, והיה מונח גמור, בשעה שהעורך האחרון (R) חיבר אותו עם Q. בהשוואה ל-Q יש להתייחס אל JE כאל שלם, כאל יחידה; Q לא שולב באחת המהדורות הקודמות של JE ובוודאי לא במקורותיו המקוריים, אלא במהדורה האחרונה. כל חלקי JE, מאיזה מוצא שונה שיהיו, נאחזים בכל זאת זה בזה הרבה יותר חזק מאשר ב-Q; הם קרובים זה לזה מבחינת המושגים, הביטויים והסגנון, ונבדלים מ-Q. משום כך מוסבר מטבע הדברים שתחילה הכירו בבראשית א-יא רק שני חוטי סיפור, Q ו-JE, ורק בהדרגה מתחילים להכיר גם ב-JE עצמו מארג מסובך. יש כל טעם לעמוד על החלוקה הדו-חלקית הזאת גם לאחר שהתברר ש-JE אינו יצירה אחידה במובן שבו Q הוא כזה.